

भावनाशील आणि विचारवंत : सौ. मोनाली फाटक

दीर्घ कालाच्या अवकाशांत आपल्या आयुष्यांत अनेक व्यक्ती येऊन जातात आणि आपल्या पाऊलखुणा ठेऊन अदृश्य होतात. स्मृतीपटलावर पुसट होत जाणाऱ्या प्रतीमा कधी कधी दिसतात अनाहूतपणे. काही पाऊलखुणामात्र पुसल्या जात नाहीत आणि ती चित्रे कोरली जातात मनःपटलावर कायमची.

मैत्रीची ही नाती कशी जुळतात ? अनेक कारणे असावीत. पण प्रमुख कारण असावे ते म्हणजे एकामेकांचे जुळणारे स्वभाव आणि एकमेकांना समजून घेण्याची तयारी आणि एकमेकांवरील विश्वास. माणसामाणसाचे छंद वेगळे असतील. अपेक्षा वेगळ्या असतील, भोवतालचे वातावरण वेगळे असेल. पण मनाच्या तारा जुळायला सर्व गुण-दोषांसह त्या व्यक्तीला जवळ घेण्याची तीव्र इच्छा असायला लागते. मोनालीचा आणि माझा स्नेह याच भूमीकेवर स्थापित झालेला आहे.

फार नाही. आठ दहा वर्ष झाली असतील. स्नेह मासिकाच्या निमित्ताने लंडनचा मित्र मुकुंद भावे याच्याशी बोलताना त्यानं मोनाली फाटकांचे नांव सांगितले. 'चांगल्या कथा आणि इतर ललित लेखनपण करतात' असं तो म्हणाला. मी त्यांना स्नेह मासिकासाठी कथा पाठविण्यास सांगितले. इथून परिचयाला सुरुवात झाली. हळुहळू मैत्री पक्की होत गेली. संवाद साधता येऊ लागला. अडचणीत येणाऱ्या प्रश्नांवर मोनालीबरोबर चर्चा होऊ लागली.

स्वभाव जुळत होते. समान जीवनमूल्ये आणि मराठी साहित्याची आवड, माणसं समजावून घेण्यास मदत होऊ लागली. माझ्या पहिल्या कथा संग्रहावर- 'परतीच्या वाटेवर'- मोकळी चर्चा झाली.

मोनालीचे विचार आणि प्रत्ययकारी अनुभव तिच्या लिखाणांतून दिसत होते. कोणत्याही साहित्यिकाकडे पहाताना त्याचे विचार, मते, जाणीवा, शैली, त्याच्या लिखाणांतून कशा शोधाव्यात याचा सल्ला मोनालीकडून मिळायचा. कितीतरी लेखक, रूपाने बेंगरूळ, वागण्यांत बेशिस्त किंवा काहीतरी व्यसने असणारे असतात. हे त्यांचे बाह्यरूप झाले. तिकडे लक्ष न देणे हे महत्त्वाचे. त्यांची जीवनमूल्ये काय

आहेत, त्यासाठी तो कितपत निश्चल राहायला तयार आहे आणि वेळ प्रसंगी त्या मूल्यांसाठी तो किती आणि कोणता स्वार्थत्याग करायला तयार आहे या वरून त्या साहित्यिकाचा कस लागत असतो असं तिचं म्हणणं असायचं.

मोनालीची लेखनशैली सहजसुंदर आहे आणि लालित्यपूर्ण आहे. एखाद्या कुशल चित्रकारासारखा तिचा कुंचला व्यक्तीचित्रे रंगवितात. तसंच साहित्यिकांच्या मुलाखती घेताना ती पूर्ण तयारी करून ठेवते. मिळेल तेवढी माहिती जमवते. त्याचा अभ्यास करते आणि मुलाखत घेताना अत्यंत आपुलकीने प्रश्न विचारते. ज्याची मुलाखत घेतली जात असते त्या व्यक्तीला 'at ease' झाल्यासारखे वाटते आणि मग मुलाखत रंगते.

मोनाली म्हणते की ती दिसायला सुंदर नाही. पण जसजसा तिचा परिचय वाढत जातो तसतसं तिचं चिंतनशील व्यक्तिमत्व आपल्या मनांत भरतं. आमचे वादविवाद कधी झाले नाहीत. पण तिच्यातला स्पष्टवक्तेपणा आणि खंबीरपणा लक्षांत आल्यावाचून राहात नाही. तिच्या अंगी साहित्यिकाची सर्जनशीलता तर आहेच पण त्याचबरोबर समीक्षकाची मीमांसक दृष्टीपण आहे आणि ही 'मीमांसक दृष्टी' उपहासाची किंवा स्वतःचा मोठेपणा मिरवण्यासाठी नसून ती creative criticism म्हणूनच असते याचा मला चांगला अनुभव आलेला आहे.

'मोनाली फाटक' कोण आहेत व कशा घडत गेल्या आहेत – एक 'साहित्यिक' म्हणून नव्हे तर एक 'माणूस' म्हणून हे आता त्यांच्या शब्दांतच वाचा.

शब्दांकन : दिवाकर कारखानीस, संपादक

माझा जन्म आणि लहानपण पुण्यात, एका मध्यमवर्गीय कुटुंबात गेलं. आजी आजोबा, एक भाऊ, एक बहीण, दोन आत्येभाऊ अधूनमधून आणि माझे आई वडील असा आमचा एकत्र कुटुंबाचा पसारा होता. माझे वडील लष्करमध्ये (army) होते. आणि त्यांची शिस्तही अतिशय कडक होती. 'Change of work is relaxation' हे त्यांचे ब्रीदवाक्य! त्यामुळे आम्ही सतत काहीतरी करीत असू. अभ्यास आणि खेळ हे दोन्हीही. केवळ अभ्यासात पहिला नंबर येऊन चालत नसे तर पोहोण्यात आणि बुद्धिबळात ही. १३ व्या वर्षी मला पोहोण्याच्या आंतरशालेय स्पर्धेत चार सुवर्ण पदके आणि Individual Championship चा कप मिळाला. नंतर कॉलेजमध्ये देखील आंतरमहाविद्यालयीन पोहोणे आणि बुद्धिबळ स्पर्धांमध्ये ६ वर्षे सतत सुवर्ण पदके, रौप्य पदके आणि वैयक्तिक कप मिळाले. तसेच राष्ट्रीय पातळीवर देखील. १९६८ साली मला शिक्षण आणि खेळ यात विशेष गुणवत्ता मिळवल्याबद्दल "sports Girl of the Year" हा बहुमान देऊन पुणे महानगरपालिकेने सत्कार केला.

वाचनाच्या छंदा मागे देखील माझे वडीलच होते. त्यांचे आवडते वचन म्हणजे “Talk when you must!” त्यामुळे आमच्या घरात गप्पाटप्पा अंमळ होतच नसत. रोज सकाळी एका मुलाने भगवद्गीतेचा एक अध्याय वाचायचा, दुसऱ्याने Times of India चा अग्रलेख, मग आपापला अभ्यास आणि शाळा / कॉलेज. संध्याकाळी पोहोण्याच्या तलावावर प्रॅक्टीस चालायची. घरी आल्यावर बुद्धीबळ, जेवण आणि अभ्यास ! तोवर झोपायची वेळ ! त्यामुळे मित्रमंडळी वगैरे फारशी नाहीतच.

कॉलेजात देखील मी बराच वेळ लायब्ररीत असायची. हातात आलेले कुठलेही पुस्तक झपाटल्यासारखे वाचून काढायची. संतवाडमय ही खूप वाचले. शेवटी लायब्ररीचे पटवर्धन सर म्हणायचे, “आता परीक्षा जवळ आलीय. आता फक्त अभ्यासाची पुस्तके वाचा. प्रथम वर्ग काही चुकवायचा नाही बरं ! मला परत पेढे खायचे आहेत.” मीही हसायची. माझे वडील निकाल लागल्यावर पेढे आणायचे. वडिलांची शाबासकी मिळाली की खूप आनंद व्हायचा आणि हुरूप यायचा. खेळातला विजय / पदक मिळाले की वडील आईस्क्रीम खायला घेऊन जायचे. खूप मजा यायची. वडिलांनी आम्हां मुलींना देखील मुलांसारखेच वाढवले. ते नेहमी म्हणायचे, “मुलींनी देखील आर्थिक, मानसिक आणि वैचारिक स्वातंत्र्य ‘कमावले’ पाहिजे.” हे मी मनापासून स्वीकारले. एम्.ए. झाल्यावर मी ‘प्राध्यापक’ म्हणून बिरला कॉलेज मध्ये ‘मराठी’ विषय शिकवला. त्याचबरोबर पुणे विद्यापीठांत विद्यार्थ्यांची Sports adviser आणि पोहोण्याची ‘कोच’ म्हणून काम केले. सावरकरांच्या भक्तीने, गदिमांच्या / व्यंकटेशांच्या लेखणीने भारलेले मन घेऊनच मी मराठीचा अभ्यास केला. पाडगांवकर, शेळक्यांनी भावनेचे आगळे जग समोर उलगडले होते. परदेशांत जायचा विचारही मनाला शिवला नव्हता.

कॉलेजातच मला माझा जीवनसाथी भेटला होता. “Opposites Attract” हे आमच्या बाबतीत इतकं खरं की काय सांगू ? तो इतका देखणा तर अगदी आपलेपणातही मला कुणी सुंदर म्हणणार नाही. मी so called Scholar पुस्तकांत रमणार तर तो पशुपक्षांच्या सहवासात निसर्गात रमणार ! मी हिमालयाचे वर्णन वाचून भारावून जाणार तर तो हिमालय स्वतःच चढणार ! मला रोजच्या जीवनाची शिस्त - routin प्रिय तर तो अगदी बिनधास्त अन् बेछूट ! मग काय ? अगदी आनंदात चाललेले भारतातले जीवन सोडून ‘नवे जग पहायला’, नवे अनुभव घ्यायला आम्ही अमेरिकेत आलो आणि सगळे जगच उलटे पालटे झाले. संथ वाहणाऱ्या आयुष्याची नदी नायगारा धबधब्यासारखी कोसळायला लागली. त्यात गुदमरून न जाता श्वास घेण्याचा प्रयत्न सुरू झाला.

चारचौघांसारखं उच्च शिक्षण घ्यावे, चांगलीशी नोकरी करावी असला विचारही माझ्या नवऱ्याच्या मनात आला नव्हता. त्याला मासे वाढवायचे होते. (Breeding)

पक्ष्यांची निगराणी करायची होती. काहीतरी वेगळे-आगळे करायचे होते. तसा प्रयत्न ही करून पाहिला वर्षभर! पण त्याने अमेरिकेत पोट भरत नाही, आपल्या इच्छेप्रमाणे जगता येत नाही हे लक्षात आले. तेव्हा असलेल्या डिग्रीचा उपयोग करून नोकरी सुरू केली. पण मन रमायचे ते पशुपक्ष्यांत, माशांत आणि फुलापानांतच! मग घरभर माशांचे टँक आले. कुत्री आली, घरात आणि दारातही बगीचा फुलायला लागला. काम हे केवळ उदरभरणासाठी राहिले.

हळूहळू हे ही जीवन अंगवळणी पडायला लागलं. आई-बाबांचे Mom & dad चक्क बरं वाटायला लागलं. 'मराठी' तला 'म' ही न जाणणाऱ्या या देशात हळूहळू आमचीही मुळे - roots रुजायला लागली.

मी आणि माझं स्वप्न संपलं आणि 'आमचे' स्वप्न साकारायला लागले. ध्येय एकच होते- आपल्या मुलांना येथे आपल्यापेक्षा जास्त चांगले आयुष्य देण्याचा प्रयत्न करणे. त्यासाठी कष्ट खूप करावे लागले- एकाची दिवसपाळी, दुसऱ्याची रात्रपाळी-कारण एकतरी पालक मुलांबरोबर हवा-, मग मुलांची शिक्षणे... आज आनंदाने सांगावेसे वाटते की आमची दोन्ही मुले- मुलगा व मुलगी उत्तम शिकली- एक झाला सर्जन आणि दुसरी डॉक्टर ऑफ फार्मसी. आपल्या पायांवर उभे राहिले आहेत.

हे करताना अनेक भलेबुरे अनुभव आले. त्यातले काही लेखणीतून कागदावर उतरले. संतवाडमयाची माझी आवड आणि अभ्यास अनेक वर्षांचा आहे. त्यातून निर्माण झालेले नाटक म्हणजे मी लिहिलेले १९८९ मधले "माझे माहेर पंढरा" हे नाटक डॉ. मीना नेरुरकर यांनी दिग्दर्शन केले. "मराठी विश्व" या संस्थेने निधि गोळा करण्यासाठी त्याचे अनेक प्रयोग केले. 'एकता' मासिकासाठी लेखन केले.

त्यानंतर 'रंगदीप' मासिकासाठी अनेक वर्षे लेखन केले. त्यातील काव्य स्पर्धेसाठी 'परीक्षक' म्हणून काम केले, अनेक लेखकांच्या पुस्तकांचे परिक्षण केले. १९६६ साली सौ. सविता गोखले यांचे बरोबर 'Tossed Salad' नावाची एकांकिका न्यूयॉर्क मराठी मंडळासाठी केली. त्याचा विषय होता - या समाजातले आपल्यासारखे परदेशी आणि त्यांचे विचार.

त्यानंतर बृहन् महाराष्ट्र वृत्तामध्ये मी "कौतुक" नावाचे सदर अनेक वर्षे लिहिले. त्यात आपल्या दुसऱ्या पिढीतल्या नाविन्यपूर्ण कार्य-व्यवसाय करणाऱ्या शिक्षित मुलामुलींची मुलाखत होती. त्यात डॉक्टर झालेला नट होता, अमेरिकेच्या 'वेस्ट पॉईंट अकॅडेमी' मध्ये शिक्षण घेतलेली मुलगी होती, अमेरिकन टी.व्ही वर बातम्या देणारा तरुण होता तर पाच मिनिटांचे विशेष वृत्त-केवळ स्त्रियांच्या वैद्यकीय शिक्षणासाठी - टी.व्ही. वर देणारी मराठी डॉक्टरीण ही होती.

त्याच सुमारास मी 'सावली' मासिकासाठी लिहायला सुरवात केली. आधी

फक्त कथा किंवा कविता लिहित होते. नंतर दादांना थोडीफार मदत ही करू लागले. त्यांच्या दोन्ही पुस्तकांचे परीक्षण ही केले. आणि आता हे संकलनाचे काम त्यांच्याबरोबर करण्याचे भाग्यही मला लाभले आहे.

हे सर्व लेखन करताना आजूबाजूच्या जीवनाचा परिणाम माझ्या लेखनावर होत आला आहे. १९६४ साली 'पंडित नेहरूं'वरचा माझा लेख 'सकाळ' या वर्तमानपत्रात प्रसिद्ध झाला. त्यानंतर शाळा, कॉलेजच्या नियतकालिकात; पुण्यातील मासिकात माझ्या कविता, कथा आणि लेख प्रसिद्ध झाले.

मी अमेरिकेत कामाचे क्षेत्र निवडले ते देखील Social Work चे मतिमंद मुलांबरोबर मी १० वर्षे काम केले. नंतर तरुण मुले आणि कुटुंबे. त्यात अमेरिकन समाजाच्या अनेक भल्या - बुऱ्या बाजू पाहायला मिळाल्या. त्यातले मनाला भिडलेले अनुभव माझ्या लेखनीतून उतरले आहेत. भारतातून अमेरिकेत आल्यावर जे वेगळेपण जाणवले, ज्या ठेचा लागल्या, नव्या जाणिवा आल्या, त्याही लेखनात आल्या आहेत. पूर्वेच्या निष्ठा आणि संस्कार जेव्हा पश्चिमेवर येऊन आदळल्या तो झंझावात देखील त्यात दिसतो.

या सगळ्यात मला जाणवले ते जग हे सतत बदलतेच आहे. दोन पिढ्यांमध्ये अंतर पडणारच आहे. बदल हा चांगला ही नसतो की वाईट ही नसतो. तो 'अपरिहार्य' असतो. आणि माझ्या मते आपण जे बदलू शकत नाही त्याला आनंदाने सामोरे जावे. निदान प्रयत्न तरी करावा.

माझे आजोबा माझ्या लहानपणी म्हणायचे, "आजकालच्या मुलांना शिस्त नाही. मोठ्यांचा आदर कसा करायचा ते कळत नाही." साठ्याव्या वर्षी आज माझ्या ही मनात तोच विचार येतो. मग काय बदललं हो इतक्या वर्षात ? तुम्हीच सांगा मला.

आताची खेळणी बदलली आहेत. कंप्युटरमुळे जग जवळ आले आहे. पण Facebook वर १०० लोकांशी एकाच वेळी गप्पा मारणारी मी खूपच एकाकी झालेय. कारण प्रत्येक जण आपल्या आयुष्यातच गुंतलाय. 'चहा प्यायला' यायला आणि शिळोप्याच्या गप्पा करायला कोणालाच वेळ नाही. We have become very lonely in a very crowded society. जग बदलतय, पण माणूस कसा बदलणार ? तो मुळातच 'Social animal' आहे ना!

हे झपाट्याने बदलणारे जग ज्या वेगाने पळतेय त्या वेगाने मला पळता येत नाहीय. त्यामुळे होणारी फरफट जाणवते आहे. मानसिक आणि शारीरिक दोन्हीही. वडील माणसे, आजोबा आणि समवयस्क सर्वांनाच 'अरे-तुरे'ची भाषा वापरली जाते. 'अहो' म्हणून आदर वाढतोच असं नाही पण अरे-तुरे ने तो वाढत नक्कीच नाही.

'मॉडर्न' म्हणवून घेण्याच्या नादात आई वडील देखील आपण मुलांचे मार्गदर्शक

आहोत - मित्र नाही - हे विसरतात असं मला वाटतं. मानापमानाच्या कल्पना कधी बदललेल्या दिसतात तर बहुधा नष्टही झालेल्या दिसतात. आपल्या मुलांना खूपच सुविधा उपलब्ध आहेत. कधी कधी 'अति तेथे माती' होते देखील, कष्ट न करताना मिळाले त्या गोष्टींची किंमत जाणवत नाही हे मात्र खरे.

लग्ना आधी मुलामुलींनी एकत्र राहणे, मला तरी योग्य वाटत नाही. लग्नाविना देखील नाही. तसेच लग्नानंतर लगेचच घेतलेली फारकत ही मला समजत नाही. समलिंगी स्त्री-पुरुष पुरातन कालापासून एकत्र राहात आले आहेत. पण त्यांना आपल्या समाजाने जाहीर मान्यता दिली नाही. तो 'विवाह' म्हणणे मला योग्य वाटत नाही. कारण विवाह हा एक स्त्री आणि एक पुरुष यांचा असून त्याचे प्रमुख कारण प्रजोत्पत्ती आहे असे समाजशास्त्र म्हणते. या माझ्या मतांमुळे माझ्या मुलांच्या उदारमतवादी समाजात मी सामावून जात नाही. पण तरीही मी आपल्या मतांशी प्रामाणिक राहते.

सर्वांना वाटते की "स्त्री" खूप स्वतंत्र झाली आहे. हे खरं आहे की ती सुशिक्षित आहे. कमावती आहे, capable आहे, पुरुषाच्या खांद्याला खांदा देऊन उभी राहिली आहे. स्वतःचा व्यवसाय आणि कुटुंब सांभाळते आहे, पण संसाराचा गाडा एका चाकावर भक्कम उभा राहू शकत नाही. त्याला दोन्ही चाकांची तेवढीच गरज आहे. त्यामुळे मला वाटतं की Your freedom ends where somebody's nose begins! वैयक्तिक स्वातंत्र्यापेक्षा कुटुंबाचे Wellbeing जास्त महत्त्वाचे असावे.

थोडक्यात एवढेच सांगावेसे वाटते की जे मनाला भावते ते आयुष्यात सामावून घ्यावे. मग ते नवे असो वा जुने. आपण आपला देश सोडून या नव्या जगात स्वेच्छेने आलो आहोत. मग घाबरायचे कशाला? आपली पिढी आहे Tossed Salad सारखी. आपली भाजी कच्ची आहे - raw - तिचा रंग, गंध, स्वाद तसाच राहिला आहे. वेगळे आहे ते विचारांचे Salad dressing. पुढची पिढी आहे American Stew सारखी. भाज्या शिजल्या आहेत, त्या एकरूप झाल्या आहेत. American melting pot मधल्या ह्या स्ट्यूचं कौतुक वाटतं. Who knows - कुणास ठाऊक? तो पचायला सोपाही असेल. निदान तशी आशा तरी करू देत! ह्या मिश्र समाजातील आपली नातवंडे जास्त समंजस असतील, जास्त सहनशील असतील. आमच्या पेक्षा अधिक सहिष्णू ही! Let us hope so!

सौ. मोनाली मोहन फाटक

*****

(भिसे, कारखानीस कुटुंबीय आणि "मायबोलीचा विश्वसेतू" च्या सह-संपादकांच्या परवानगीने

"मायबोलीचा विश्वसेतू" या पुस्तकातून)